

Pomeransfugl, *Charadrius morinellus*

Struben er hvid, forbryst, overside og vinger gråbrune, en hvid ring adskiller forbrystet fra det orange eller rødbrune bagbryst. Pomeransfuglen var indtil midten af 1800-t ret alm. i Jylland, nu optræder den som en meget fåtallig trækgæst.
– Danmarks Dyreverden 7, 64-68.

Pomeransfugl 1763ff (1), bagbrystet er pomeransfarvet = rødgult som skallen på pomerans, en citrus-frugt jf. citronfugl 1756-1804 (2), pommeranser Ribeegnen (3); vakle(n) Thy 1802 (4), regnpiber 1842 (5) piber mod regn; fjeldpiber (6) yngler i nordiskandinaviske fjeldegne; majsnepper (?) (7).

I enevoldskongernes tid blev der leveret mange pomeransfugle til hofshusholdningen (8); i SVJylland foregik jagten på dem som regel den 8. maj (3). Kødet er fedt og lækkert, »en ægte smarodser [ædedolk] ville nok vælge sig den død at foræde sig i pomeransfugle« (1795; 9).

LITTERATUR: (1) 693b 1,624; (2) 860 14; 26 6,366; 439b 1,115; (3) 501b 28; (4) 936 53; (5) 822c 46; (6) 161 1000; 287 26; (7) 883b 217; 287 60; (8) 287 68; (9) 68 99.

Pomeransfugl. BIOFOTO/Arthur Christiansen.



Hjejle på yngleplads. BIOFOTO/Benny Génsbøl.

Hjejle, *Pluvialis apricaria*

Hjejlen eller brokfuglen har i yngledragt sortbrun overside med små gule eller hvidlige pletter, buugen er sort, fra øjet går en bred hvid strib ned langs siden. Den var forhen de jyske heders karakterfugl, som følge af deres opdyrkning yngler nu meget få par; talrig som trækgæst.
– Danmarks Dyreverden 7, 68-71.

Dens knogler er fundet i jættestue fra yngre stenalder, men kan være indslæbt af rovdyr (1). Hjejlen nævnes 1879 blandt jagtens vigtigste fuglevildt (2); o. 1890 skrives: »Undervejs mod Klitmøller optrådte brokfugle og viber i så uhyre skarer, at markerne blev grå af dem; når de fløj op dannede de sorte skyer, der som et uvejr susede hen over ens hoved. Aldrig havde jeg tænkt mig, at der hos os kunne samle sig så mægtige fugleskarer, brokfuglene måtte tælles i hundredtusinder« (3).

Iflg. en Bornholmsbeskrivelse 1756 fandtes dér brokfugle »i ubeskrivelig mængde«, og om efteråret var de »fede som flæsk«; det sidste par rugede i begyndelsen af 1880'erne ved Helligågen (4).

Hjejle, ældre nydansk heiloe; sammensat af hede (jysk dialekt hije) og -lo, oldnord. loa 'brokfugl' (beslægtet med lom s. 7), altså 'hede-brokfugl' (5); jegle Ringkøbing a. 1789 (6), 1630 hellaug (7), o.

1700 h jegling (8), talrige jyske dialektformer: heilo, heylong, hilong, hellong, helunger 1787ff (9), omtydet til hyl(e)unger Vendsyssel 1841 (10); hjæjel, hiel, hæl etc.; n.f. Limfjorden: helav, hedelav, hilav, hedelager (11); hedelung(e) ØHanherred, Vendsyssel, Læsø (12), heldover VHanherred (13); hedeslot SSlesvig (14).

Brokfugl, ældre nydansk d.s., fra tysk brock-, brachvogel (oldhøjtysk brahfogal) 'brakmarksfugl' (15), den opholder sig gerne på brakmarker og fælleder (1791; 16), *brok-heilo* 1809 (17).

Lyngvibe 1630ff (18), Viborgegnen 1686 (19), Bornholm 1756ff (20). *Vejrhytting* og *regnhytte* o. 1700 (21) efterleddet imiterer stemmen, som varslere regn (s. 135) jf. *hytte* Anholt 1801 (22), *pyt(te)* 1815ff (23) også brugt i oversørt betydning – nogle husmænd på heden sagde: vi er jo kun nogle sølle hedepyutter (24); *plytte* Sønderjylland (25), *tytte* (26); *tie* Ribeegnen (27).

Hedevibe 1802 (28), *regnheile* og *regnskvatte* 1829 (29), *regnpiber* 1842 (30), *spoge* SSlesvig (31), *skvaddegås* ved Åbenrå (32), (*den*) *skidte fugl* Brudager ØFyn 1886 (33), *lyngpiber* (*lyngpi-vara*) Bornholm (34).

Færøerne: *lá, lógv*, (Sandoy) *láartrælur* 'brokfugl-slave' (35);

Grønland: *kajordlak* 'den brune', ØGrønland: *angilik* (36).

Som hedens fugl i Herning by- og kommunevåben 1914ff; hjejen tillige i Nr. Vium-Herborg kommunevåben 1963 og i Videbæk kommunevåben 1970ff.

LITTERATUR: (1) 548 47f; (2) Opfindelsernes Bog 4, 436f; (3) 261 1,116 (A.O.E. Skram); (4) 785 132f; (5) 626 156; (6) 311 14, 1920,24; (7) 702 374; (8) 434 2,241; (9) 651 142; 61 150; 451 247; 212c 1,608; 794 5,105 og 10, 64; (10) 571 232 jf. 769 204; (11) 794 5,105; 224 1922,17; (12) 202c 2, 24; 20d 2, 119; 388; (13) 388; (14) 66 1,226; (15) 626 45; (16) 57 133; (17) 439d 323; (18) 30 210; 434 2,819; (19) 241 1943,146; (20) 860 13; 203 209; 785 132f; (21) 434 3,569 og 4, 898; (22) 389 4, 59; (23) 936 218; 212c 2,903; (24) 794 3,155; (25) 178 1,1978,103; 388; 423; (26) 212c 3,914; (27) 169 3,1930-31,148; (28) 903 2, 541; (29) 903 5,2, 67f; (30) 822c 46; (31) 66 2, 205; (32) 388 (o.).



Hjejlens skrig tolkedes i nogle egne som „sæt låg på“; dvs. pibelæget. Tegning af Otto Haslund i M. Galschiøt: Danmark, II, 1893.

1925); (33) 160 1904/27:1102; (34) 785 132f; (35) 522 7; (36) 562 21,1899,149; 33,1907,81; 165 2,1907-08,59.

Den ligger om vinteren i dvale i sumpe og morader (Bindslev Vendsyssel 1884) (1).

Vil man skyde en hjejle skal man dingle som en fuld mand, så kan man komme den helt nær (Vilslev SVJylland; 2).

Talemåder: klik så, *æ bøs*, pyt så *æ høj*! (3). Hjejlen var Anholts eneste sangfugl, og om en der ikke kunne leve vinteren over sagde man: han hører ikke *hytten* (4).

LITTERATUR: (1) 160 1904/27: 1185; (2) 160 1904/27:2694; (3) 534 41; (4) 389 4,1801,49.

STEMMETYDNINGER OG VARSLER

Og så, da kommer *hellaug*, - når bonden driver med sin plov - den råber fast: køb *hø!*! (1630; 1).

Samme stemmetydning blev halvtredie århundrede senere optegnet i Jylland: når vejret er dårligt siger hjejlen »ky-ev hy!« [køb hø] eller »tig høj-e!«, i godt vejr »sæ-el hyl!« (2). »Hjejlerne køber hø«, sagde man, når de flojtede i luften; »om foråret køber hjejlen *heje* [hede], men i efteråret køber den *høje* [hø] – en påmindelse om, at folk skal skaffe sig mere hø« (3).

Siger fuglen »kyhy!« [kør hø] eller »kyv hie!« [køb hede] får man godt vejr (4), og regnvejr hvis det lyder som »kør høje, kør høje – kør i løj [ly], kør i løj!« (5); eller »kyr hyj! kyv hie!, brænd lyng, brænd lyng! kyr i ly!« (6) jf. det zoologiske slægtnavn *Pluvialis regnfuld*. Kør-i-Ly var i ældre tid et ikke sjældent jysk kronavn (7).

Hjejlen siger: »kyr i hien!« [kør i heden] (8), kyr i hien, men fåvår [skån] mi' æg! (9); pyt, kyr hyje! fir' skilling for æ las [læs]! (10). – Sorthee, sorthee [sort hede], så byg, så byg! (11); dæ hå vi æ svot tie, - den buer å æ hie [dér] har vi den sorte hjejle, den bor på heden] (Ribeegnen 1932; 12).

Hanna og hjejlen
har hjemme ved vejen,
de søger som søstre for børn og for rede,
de hulker tilhobe: »Vor hede! Vor hede!«

(Søren Noe-Nygaard; 13). – Sølle Pier (Per); Søren Peter å hie [på heden]; stakkels pijer, thyr i hijen [kør i heden] (Thy, Vendsyssel, Læsø; 14). Ma Hie [Maren Hede] (Salling; 15). Mundheld: Kræn [Kristen] Hede er et usselt navn, det kan enhver hélav sige (sådan lyder dens skrig) (Vendsyssel; 16). Sølle pi'er [piger] (17), stakkels piger, kyr i hijen (18), kjen pier, kjen pier [kønne piger] (19),

lille pii-g, go hjem å malk æ kov (Sir VJylland; 20), bitte pige, bitte pige, kom hjem, kom hjem, vi får regn, vi får regn! (Læsø; 21); lig pig' (Bøvling; 22).

Tænd di piiv! [pibe] og når fuglen flyver: sæt hyt æpå! (23) – en pibehytte var et løst låg på pibehovedet; pyt skied, tænd i piyh! (24) sml. stenpikker s. 321; pi-i-i-ifhy-y-yt! (Salling; 25) En karl havde fundet en hjejlerede, og mens han betragtede ungerne, faldt hans pibehytte ned i reden, hvor fuglen blev så forskrækket, at den siden har skreget »Piv-hyt!« (26). »Når vi arbejdede med at sætte tørv og hjejlen sagde 'tænd æ piv!« sagde min far altid: nej, det er for tidligt!« Daler s. Sønderjylland; 27).

Andre stemmetydninger: syv-og-tvy' (Bøvling; 22), Sofie (28); når viberne om efteråret forfølger hjejlen klager den: æ-æ vief, æ vief! (Sønderjylland; 29).

Når himlen ser ud som en hjejlemav
så får vi regn inden tre dav.

Når den ser ud som plukket tov [uld]
så får vi regn inden dagen tov [to]

(30), hjejlemave = lammeskyer.

Hvis hjejlerne flojter om aftenen, bliver vejret smukt næste dag (31); klynker de, er der regn i vente (32); hjejlen skriger efter regn, fordi den kun kan drikke regnvand (33). Nærmer brokfuglene sig byerne, får vi uvejr (1795; 34); samler de sig om sommeren på høje agre, varsler det blæst og regn (35); når de flokkes er sommeren endt (36). Skriger hjejlen ved stranden betyder det skibbrud (Samsø; 37).

I Carit Etlars roman »Smuglerne« bruges hjejlenes stemme som signal. – Vogterdrenge på den jyske hede peb som en hjejle og dette så højt, at deres kammerater kunne høre det og forstå koden (28).

Hjejlen hører til de fugle, der ikke ruger æggene ud, hvis et menneskes skygge er gået over dem (38).

LITTERATUR: (1) 702 346; (2) 937u 96; 464 9,82; (3) 464j 103; (4) 794 3, 93 og 5,77; 464f 3,151; (5) 311 8,1914,57 (Hammerum h. o. 1850); 464 6,261; (6) 160 1904/27:1709,2581 (1891); (7) 212c 2,167; (8) 599 28124; (9) 160 1904/27: 1709; 794 9,212; (10) 464 6,299; (11) 160 1904/27:1171,2481 (1884),2602 (1886); (12) 103 1953 (Halfdan Lange); (13) 632 16; (14) 212c 3,735; 794 5,77; 160 1904/28:1173,1208 (1892), 1321; 1904/27:2559 (1879); 202d 2,119; (15) 160

1904/27:1661 (1892); (16) 160 1904/28: 1173,1288; (17) 794 10, 64 og 11,159; (18) 160 1904/27: 1709; (19) 160 1904/27:3105 (1891); (20) 794 1,107; (21) 202d 2,119; (22) 281d (1883); (23) 464j 103; 794 1,106; 160 1904/27: 1709; 248 3,323; (24) 160 1904/27:1658; (25) 794 1, 140; (26) 160 1904/27:2325 (1892); (27) 160 1904/27:3105 (1887); (28) 260 1911-12,499,502; (29) 937u 135; (30) 794 2, 103 og 5, 38 (Mors, Sal-ling); 464f 3,149; 534c 178; (31) 160 1906/23: 625 (1928),2173 (1908); (32) 794 5,44; (33) 227 1914, upag.; (34) 68 79; (35) 464 9, 10; (36) 160 1904/30:1586 (1892); (37) 794 3,126; (38) 464f 1,2,141.

PROSA OG POESI

Brokfuglen sidder enlig på sin tue og gentager halve dage sine langtrukne, tungsindige flojteterne. – Fjernt ude i heden lød højelens tungsinde flojten St. St. Blicher (1).

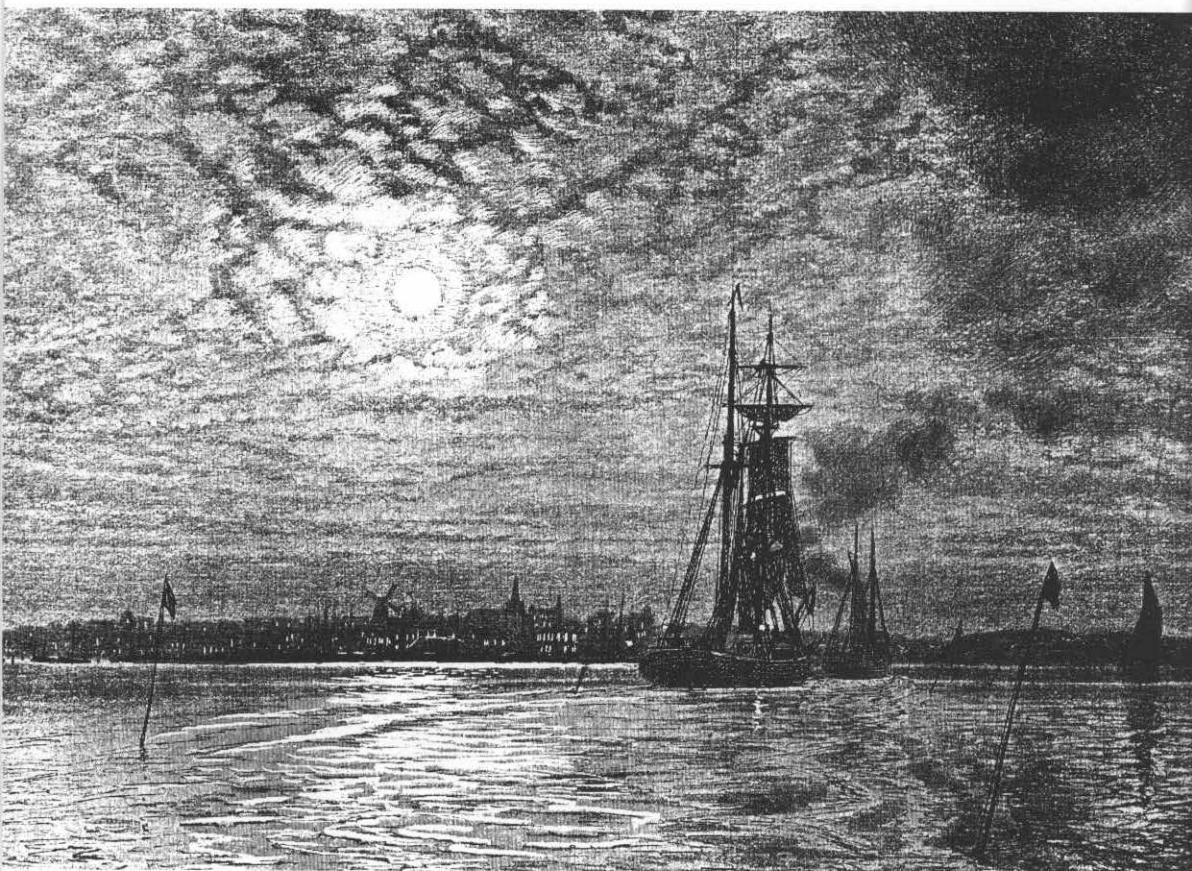
En ensom node, højelens tundra-røst Johannes V.

Jensen (2); dette klagende kald, der får strenge til at dirre ind i ethvert naturmenneskes sjæl B. Thorlacius-Ussing (3).

Højelen er ensformig. Det er én enkelt, verdensomspændende tanke, der driver den ud i den tavse hede, på de ødeste, ufrugtbareste lyngtæpper, og som forkynnes gennem dens ganske ensklingende flojten; det er den store flugt for verden og dens tant, den dragende, vemodsfyldte livsbetragtning, som højelen præker. Klædt i hedens farver, sort som lyngskjolden, grågul som rensdyrlavet, skidengrøn som visnende græs står den derude på sin ensomme knold og synger ud af et tungtind så dybt og ægte som hos oldtidens munke. Aldrig klinger håbløsheden forståeligere til os end gennem højelens flojten over Jyllands hede! S. H. A. Rambusch (4).

Højelen [steg] op på en lyngknold og udstøtte sit klagende skrig thy-il! – en lyd, der harmonerede så godt med hele den dystre stemning på den store, stille øde hede C. A. Rasmussen (5); dens bedrø-

Lignede skyerne en „højellemave“ mente man, at det blev regn. Tegning af J. E. C. Rasmussen i M. Galschiøt: Danmark, II, 1893.



vede fløjten lyder langt over de stille, døde vider,
hvor klittens stride, grågule hjelme sagte hvisler i
blæsten *Achton Friis* (6).

»Hedens lille aristokrat«. Der er over hjejlen skikkelse, dens ranke rejsning og de fine linier over hoved og bryst et træk af ædelt og fornemt, men også noget sart og reserveret *Thorvald Kjær og Ib Paulsen* (7).

En hjeleflok flyver som én glimrende indøvet organisme, under musik, en klangfuld, spænd og dog fyrig fløjten. Flokken stryger over vandfladen som en byge, går så pludselig højt og kaster omkring med et sus som en ekspllosion af luften og – *fly, fly* – stryger den igen som vinden tæt hen over fjordens overflade *Johannes V. Jensen* (8).

Dog pipper hel vemodelig · de hjejler små og spage *N. F. S Grundtvig* 1815 (9). Hjejlen! han har ikkun én melodi, · og det endda: *minore*; den stemmer lidt til melankoli, · og dog jeg ráber: *encore!* · Jeg ynder hans *maestoso* godt; · den passer til heden derude ... Den passer ret vel til blæstens suk · hen over gravhøjes toppe *St. St. Blicher* (10). Se den gule fugl derhenne · med det blanke, sorte bryst – · hvor de rappe fodder rende · gennem lyngen let og tyst! · Stakkels hjele! vær ej bange · for dit bo i lyngens skød; · ingen skal din unge fange. · Ingen volde reden nød! *P. A. Holm* (11).

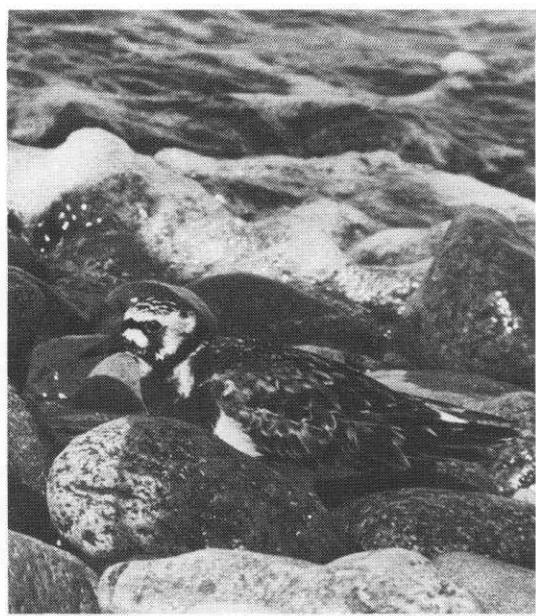
Hjejlen fløjted, klagende og ene, · hist hvor klitten, Jyllands bolværk, står; · Fatted du den klang i fuglens klage? · bange lød dens sang om Vesterhav: · bølgen høj og mægtig uden mage · bruser over tusind snekkers grav! *V. Esmann* 1857.

Hjejlen sad enligt på tuen og sang *Jeppe Aakjær* (12). Vi hjejlen hørte fra vor rude, · *tyly*, en tundra-sjæl derude *Johannes V. Jensen* (13); hjejlen mørke harpestreng *Søren Noe-Nygaard* (14); mens hjejlen fra sit skjul sig svang · med skrig i aftenfreden · – som varselsrøst på heden *Anker Ankerstrøm* (15).

Din sang blev tonende tårer. Fri · gør du dens smerte, du fløj forbi. · Hvad var os hede og vejle · uden dit hjertesuk, hjele? *Valdemar Rørdam* (16).

St. St. Blicher, Hjejlen (Trækfuglene, 1838); Roar Christensen, Hjejlen (17); Valdemar Rørdam, Hjejlen (18).

LITTERATUR: (1) 69d 5,10, ny udg. 1893 1,97; (2) 401u 16; (3) 855 37; (4) 318 118; (5) 707c 14; (6) 248 3,442; (7) 449 12; (8) 401d 174f; (9) 308 44; (10) 69b 9f; (11) 353 10; (12) 937g 103; (13) 401o 33; (14) 632 7 sml. 15,111; (15) 24c 8; (16) 753o 51; (17) 260 1912,498-502; (18) 753o 48-51.



Stenvender. BIOFOTO/Erik Thomsen.

Stenvender, *Arenaria interpres*

Vadefugl med sort bryst, sort-hvidbroget hoved, grå- til rødbrun, sort-hvidbroget ryg og hvid bug. Meget fåtallig ynglefugl på småøer og holme, men alm. som trækgæst.

– Danmarks Dyreverden 7, 74-77.

Stenvender 1852ff (1), med næbbet vender den småsten for at finde tanglopper, biller, orme etc. Rydetyte o. 1770 Bornholm (?) (2), vejdeti(t)e 1763ff (3), polsk vibe 1852ff, Læsø, Falster (4), vette Hirsholmene og flyr Læsø 1852 (5), glidring Falster o. 1850 (6), flærke, branding og grønnik 1875 (7), verdenspytte Odenseegnen 1877ff (8); piknikker Køng VFyn 1902 (9) om denne fugl? sml. præstekrave s. 132.

Færøerne: *tjaldursgræslingur* (*tjaldur* = strandskaden); Grønland: *talivfak* 'den som flytter til siden' (10).

LITTERATUR: (1) 451 255; (2) 165 30, 1936, 131; (3) 693b 1,624; 451 255; 785 241; (4) 451 255; 281e (Falst. o. 1850); 248 3,416 (Læsø); 707 93 (Nordre Rønner ved Læsø); (5) 451 255; 451b 455; (6) 281e; (7) 451b 455, (8) 138 20; 388 (Odense fj. o. 1880); 383 2,161; (9) 464fb. 3,152; (10) 562 62, 1923, 161.